

УДК 342.7:355.2:321.7(091)

DOI <https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.9>

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ РОЗШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОВИННОСТІ ТА ЗАЛУЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО УЧАСТІ У ВІЙНАХ

С. О. Лисенко

EVOLUTION OF CITIZENS' CONSTITUTIONAL RIGHTS IN THE PROCESS OF EXPANDING MILITARY DUTY AND INVOLVING THE POPULATION IN WARS

Sergii Lysenko

Анотація. У статті досліджено взаємозв'язок між масовим залученням громадян до участі воєн і поступовим розширенням конституційних прав, насамперед виборчих прав та права на участь в управлінні державними справами. За основу взято концептуальну рамку, у якій війна розглядається як один із чинників формування держави, політичної ідентичності, правових інститутів і колективних уявлень про громадянство. У статті обґрунтовується, що сучасна конституційна держава розвивалася через філософію природних прав, парламентаризм і ліберальні революції. Одночасно з тим, еволюціонував практичний політико-правовий обмін. Держава вимагала від дедалі ширших мас населення податків, дисципліни, військової служби, мобілізації, праці в тилу та готовності захищати державу в умовах високого ризику. Натомість громадяни дедалі частіше вимагали більшого політичного представництва, виборчих прав, соціальних гарантій, рівності перед законом і визнання своєї ролі у формуванні державної волі.

Масова війна створила конституційний парадокс. Чим більше держава потребувала громадянина як солдата, платника податків, працівника оборонної економіки, волонтера або учасника національного спротиву, тим менш переконливим ставав зв'язок людини і держави. Показано, що цей зв'язок був нерівномірним, конфліктним і часто непослідовним. Жінки, колоніальні солдати, національні меншини, бідні верстви, поневолені або расово-дискриміновані групи нерідко виконували воєнні обов'язки без негайного отримання рівних прав. Тому війна не автоматично породжувала демократію, але вона радикально загострювала питання про легітимність влади, межі громадянського обов'язку та справедливий обсяг конституційних прав.

Ключові слова: конституційні права, військова повинність, громадянство, виборче право, масова мобілізація, війна.

Abstract. The article examines the relationship between the development of military duty, mass involvement of citizens in wars and the gradual expansion of constitutional rights, especially suffrage and the right to participate in public affairs. The study is based on an approach in which war is considered not only as a military and political event, but also as a factor that changes the legal understanding of citizenship, representation and the limits of state authority. It is substantiated that the constitutional state developed through the philosophy of natural rights, parliamentarism and liberal revolutions, but also through a practical political and legal exchange. The state demanded taxes, discipline, military service, mobilization, work in the rear and readiness to defend the political community. In response, citizens increasingly demanded representation, voting rights, social guarantees, equality before the law and recognition of their role in forming the will of the state. The article shows that war did not automatically generate democracy, because mass mobilization could also strengthen authoritarianism and militarization. However, it sharply raised the issue of legitimacy, civic duty and the fair scope of constitutional rights. The results may be used in constitutional law research, in the development of legal policy regarding veterans, military personnel and civic participation, and in discussions on the post-war renewal of the social contract in Ukraine.

Key words: constitutional rights, military duty, citizenship, suffrage, mass mobilization, war.

1. Вступ. Історія конституційного права зазвичай описується через розвиток ідей свободи, народного суверенітету, поділу влади, прав людини, парламентаризму та верховенства права. Підхід є правильним, але неповним. Він часто залишає в тіні інший потужний чинник конституційної еволюції – війну. Саме війна в багатьох випадках примушувала державу звертатися до професійних армій, найманців або до широких мас населення.

У момент, коли захист держави переставав бути справою монарха, дворянства або окремої військової касты, а ставав справою всього народу, змінювалося саме уявлення про громадянина (MacMillan, 2020, Tilly, 1985).

Варто розглядати війну як явище, що має глибокі зв'язки із суспільством і здатне змінювати політику, економіку, культуру, науку, роль жінок і уявлення про державу. Така

рамка дає можливість розглядати війну як зовнішньо-політичну, військово-стратегічну подію, разом з тим, як конституційний фактор.

Конституційно-правова проблема полягає в тому, що держава, яка вимагає від громадянина найвищої форми лояльності, готовності ризикувати життям, не може безкінечно заперечувати його політичну суб'єктність. Якщо громадянин є достатньо зрілим для військової служби, участі в обороні держави, виконання наказів і несення відповідальності за безпеку спільноти, то виникає питання: чому він не є достатньо зрілим для участі у виборах, формуванні парламенту, контролі за урядом?

Ця дилема особливо загострюється в умовах масових воєн. Професійна армія може існувати поруч із вузьким виборчим корпусом. Але масова армія, загальна військова повинність і тотальна мобілізація створюють іншу політико-правову реальність. У ній народ уже стає ресурсом оборони, джерелом легітимності влади, носієм жертв, платником ціни війни. Тому розвиток військової повинності історично супроводжувався розширенням виборчих прав, посиленням парламентаризму, формуванням соціальної держави, зміною статусу жінок, визнанням політичної ролі робітників, селян, ветеранів і раніше виключених груп.

Проблема зв'язку війни, державо-творення і громадянських прав має міждисциплінарний характер. У політичній соціології класичною є теза Чарльза Тіллі про те, що «війна створювала державу, а держава створювала війну». Сучасні дослідження, які аналізують ці слова, зазначають, що підготовка до війни та ведення війни вимагали від правителів розбудови адміністративної, податкової, бюрократичної та примусової спроможності держави. Але для конституційного права не менш важливим стає інший бік цієї тези - коли держава збільшує свої вимоги до суспільства, суспільство починає висувати зустрічні вимоги до держави (Tilly, 1985).

Окремі емпіричні дослідження підтверджують зв'язок між воєнною мобілізацією та розширенням чоловічого виборчого права. Зокрема, у статті «Військове походження демократії» автори доходять висновку, що військова повинність підвищувала ймовірність розширення чоловічого виборчого права саме в умовах війни, коли призовна армія реально мобілізувалася. Це важливе уточнення, не сама наявність закону про військову службу автоматично створювала демократію, а ситуація масової воєнної участі, у якій держава залежала від лояльності

й жертв широких соціальних груп (Ingesson, Lindberg, Lindvall, & Teorell, 2018).

У конституційно-історичному аспекті показовими стали Французька революція, Громадянська війна у США, Перша світова війна, хвиля післявоєнного розширення виборчих прав у Європі, Північній Америці, а отже активність населення в сучасній Україні. Наприклад, британський «Закон про представництво народу» 1918 року було ухвалено після соціальних потрясінь Першої світової війни. Він надав право голосу всім чоловікам віком понад 21 рік і частині жінок віком понад 30 років. Інший матеріал парламенту Великої Британії прямо зазначає, що реформа стала необхідною, оскільки мільйони солдатів, які поверталися з війни не мали права голосу через майнові та резидентські цензи (UK Parliament, 2026).

З огляду на Україну ця проблематика має історичне та безпосередньо конституційне значення. Конституція України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян, громадяни проходять військову службу відповідно до закону. Отже, вже в самому тексті Конституції України закладено поєднання двох начал: громадянин як носій прав і громадянин як суб'єкт обов'язку захисту держави (Конституція України, 1996, Закон України № 2232-ХІІ, 1992).

Аналіз наукової літератури свідчить, що наявні дослідження досить ґрунтовно пояснюють роль війни у формуванні державної спроможності, зв'язок військової повинності з розширенням виборчого права та значення міжнародних стандартів політичної участі. Водночас у цих підходах часто окремо розглядаються історія воєн, історія демократії, військова соціологія і конституційне право. Через це недостатньо розкритим лишається питання про те, як саме масове залучення населення до оборони держави трансформує конституційне розуміння громадянства, представництва та взаємної відповідальності держави і людини.

Отже, невирішена частина наукової проблеми полягає у недостатньому поєднанні історико-правового аналізу масової війни з конституційним аналізом громадянства, політичної участі та соціального договору. Метою дослідження є виявлення

конституційно-правової закономірності між розширенням військової повинності, масовим залученням населення до воєн і поступовим переглядом обсягу політичних та соціальних прав громадян. Практичне значення досягнення цієї мети полягає у можливості використання отриманих висновків для розвитку української конституційної політики щодо військовослужбовців, ветеранів, постраждалих громад, волонтерів та інших осіб, які беруть участь у захисті держави.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити теоретичний зв'язок між військовою повинністю та політичною суб'єктністю громадянина, охарактеризувати ключові історичні приклади впливу масової мобілізації на розширення конституційних прав, обґрунтувати межі застосування моделі конституційного обміну в умовах сучасної України та післявоєнного оновлення суспільного договору.

2. Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають у процесі поєднання громадянських прав, політичного представництва та обов'язку захисту держави. Предметом дослідження є історико-правові закономірності впливу військової повинності, масової мобілізації та участі населення у війнах на розширення конституційних прав громадян. Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що збільшення масштабу залучення населення до оборони держави посилює вимогу політичного включення тих соціальних груп, які несуть підвищений тягар державного обов'язку.

У роботі прийнято припущення, що військова повинність розглядається як елемент ширшого соціального договору між державою і громадянином. Також прийнято спрощення, за яким різні історичні приклади аналізуються для виявлення повторюваної конституційної логіки. Вона полягає у взаємному посиленні державних вимог до громадянина та громадянських вимог до держави щодо представництва, рівності, соціального захисту і правової гідності.

Методологічну основу дослідження становлять історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, формально-юридичний та аналітичний методи. Історико-правовий метод використано для розгляду зв'язку між масовими війнами та розширенням виборчих прав. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення досвіду Франції, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та України. Системний метод дав змогу розглядати громадянство як комплекс прав,

обов'язків, гарантій і політичної участі. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень Конституції України, законодавства про військовий обов'язок, законодавства про національний спротив та міжнародних стандартів політичної участі.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, міжнародні документи у сфері прав людини, матеріали офіційних інституцій, наукові праці з історії держави, демократії, військової повинності та громадянства. Емпіричні приклади добиралися за критерієм їх значення для зміни правового статусу громадянина. Увагу зосереджено на Французькій революції, Громадянській війні у Сполучених Штатах Америки, Першій світовій війні та сучасному українському конституційному контексті.

3. Результати та обговорення. У межах дослідження отримані результати згруповано за трьома взаємо-пов'язаними напрямками. Перший напрям розкриває теоретичну логіку переходу від підданства до громадянства через участь населення в обороні держави. Другий напрям показує історичні приклади, у яких масова мобілізація посилювала вимоги до розширення політичних прав. Третій напрям конкретизує значення цієї закономірності для сучасного українського конституціоналізму.

3.1. Військова повинність як чинник трансформації громадянства

У середньовічних суспільствах війна часто була справою монарха, аристократії, лицарського стану або найманих військ. Політичні права так само мали становий характер. Дворянин воював і мав привілеї. Селянин платив податки і виконував повинності. Міщанин міг мати локальні права, але не загально-державну політичну суб'єктність. Така модель не вимагала універсального громадянства, бо не передбачала універсальної участі в обороні держави.

Коли війни стали вимагати численних армій, централізованого оподаткування, промислового виробництва, загальної мобілізації і широкої участі населення, держава дедалі більше залежала від людей, які раніше були політично другорядними. Саме тут з'являється конституційний зв'язок між обов'язком і правом. Якщо держава звертається до громадянина не як до підданого, а як до захисника політичної влади, вона неминуче наближається до визнання його учасником цієї влади.

Вказаний процес можна назвати воєнно-конституційною еволюцією громадянства. Його сутність полягає в тому, що громадянство перестає бути правовим зв'язком особи

з державою. Воно стає взаємним політичним договором. Держава вимагає служби, податків, лояльності та участі в обороні. Громадянин вимагає представництва, прав, гарантій, гідності й контролю над владою.

Французька революція стала одним із перших масштабних прикладів поєднання масової мобілізації, народного суверенітету і нового розуміння громадянства. Революційна Франція проголосила, що джерелом влади є нація, а не монарх. Але якщо нація є джерелом влади, то саме нація має її захищати. У 1793 році було проголошено *levée en masse* – масовий призов, який мобілізував армію разом із усім суспільством для оборони революції. Історичні джерела описують *levée en masse* як масову мобілізацію, що дозволила підготувати армію приблизно у 800 тисяч солдатів менш ніж за рік і стала поворотним пунктом в історії війни (Fordham University, n.d.).

Конституційне значення цього явища полягає в кількісному зростанні армії та у зміні статусу людини. Підданий монарха перетворювався на громадянина республіки. Його військовий обов'язок обґрунтовувався належністю до політичної нації. У цьому сенсі військова повинність стала інструментом державного примусу та символом політичної рівності. Якщо всі є частиною нації, то всі мають брати участь у її захисті.

Водночас останній приклад містить і критичне застереження. Революційна мобілізація не гарантувала стабільної демократії. Вона супроводжувалася терором, надзвичайними заходами, концентрацією влади, а згодом, наполеонівською імперською експансією. Отже, масова участь у війні може сприяти політичному включенню, але також може створювати умови для мілітаризації держави. Конституційне право має враховувати, що війна може народжувати громадянина, але може і поглинати його свободою державної необхідності.

У XIX столітті розвиток армій, бюрократії, податкових систем і промислових економік поступово підривав старі станові обмеження. Державі потрібні були дворяни-офіцери, але їй потрібні були мільйони солдатів, робітників, залізничників, інженерів, лікарів, службовців, постачальників, платників податків.

У цей період розширення виборчих прав починає дедалі більше пов'язуватися з питанням політичної лояльності мас. Правлячі еліти усвідомлювали, що не можна ефективно мобілізувати населення, яке не відчуває себе частиною держави. Розширення політичних прав ставало способом інтеграції широких

верств у державний порядок. Виборче право поступово втрачало характер привілею власника і набувало характеру ознаки громадянина.

Проте цей процес був суперечливим. У багатьох країнах виборчі реформи проводилися під тиском революцій, воєн, соціальних протестів і страху перед радикалізацією населення. Конституційні права часто надавалися як результат політичного торгу. Держава визнавала права тоді, коли без цього ставала менш здатною до мобілізації, оподаткування і підтримання легітимності.

У цьому сенсі розвиток військової повинності сприяв переходу від підданства до громадянства. Підданий зобов'язаний коритися, але не має право впливати. Громадянин зобов'язаний захищати державу, тому має право брати участь у визначенні її політичного курсу. Конституційна держава виникає там, де обов'язок перед державою врівноважується правом контролювати державу.

Отриманий результат полягає у тому, що військова повинність змінює політико-правову природу громадянства. На відміну від підходів, які розглядають мобілізацію як інструмент державного примусу, конституційно-правовий підхід дозволяє побачити в ній джерело зустрічної вимоги до держави. Така вимога стосується визнання того, що громадянин, який несе тягар оборони, не може залишатися пасивним об'єктом державної влади.

3.2. Історичні приклади зв'язку масової війни та розширення прав

Громадянська війна у США стала прикладом того, як війна може змінити саме юридичне поняття громадянства. Після війни були ухвалені так звані Реконструкційні поправки до Конституції США. Чотирнадцята поправка закріпила громадянство всіх осіб, народжених або натуралізованих у США, а також заборонила штатам обмежувати привілеї та імунітети громадян, позбавляти особу життя, свободи чи власності без належної правової процедури і відмовляти в рівному захисті законів. П'ятнадцята поправка заборонила позбавляти громадян права голосу за ознакою раси, кольору шкіри або попереднього перебування в рабстві. Національний архів США зазначає, що після скасування рабства Тринадцятою поправкою і гарантування громадянства Чотирнадцятою поправкою саме П'ятнадцята поправка надала чорношкірим чоловікам право голосу (National Archives, 2024, Constitution Annotated, 2026).

Цей приклад важливий для теми статті з двох причин. Насамперед, війна радикально змінила конституційний статус раніше

поневоленої групи населення. Крім того, участь афроамериканців у боротьбі за Союз штатів стала одним із морально-політичних аргументів на користь їхнього громадянства і політичних прав. Якщо люди воювали за державу, яка раніше не визнавала їх повноправними, то після війни стало неможливо обґрунтувати повне повернення до старої моделі виключення.

Однак, цей приклад демонструє межі воєнно-конституційного прогресу. Формальне закріплення прав не означало їх повної реалізації. Расова сегрегація, насильство, дискримінаційні виборчі практики і тривала боротьба за громадянські права показали, що конституційна норма може випереджати соціальну реальність. Війна може відкрити двері до правового визнання, але не гарантує негайної фактичної рівності.

Перша світова війна стала одним із найпотужніших історичних доказів залежності між масовою участю населення у війні та розширенням конституційних прав. Мільйони чоловіків були мобілізовані до армій, мільйони жінок працювали в оборонній промисловості, медицині, транспорті, сільському господарстві, адміністрації та волонтерських структурах. Держава стала залежною від солдата на фронті та від усього суспільства в тилу.

Британський парламент прямо пов'язує «Закон про представництво народу» 1918 року із соціальними потрясіннями Першої світової війни. Закон надав право голосу всім чоловікам старше 21 року і частині жінок старше 30 років. Інший парламентський матеріал уточнює, що реформа була необхідною, бо мільйони солдатів, які поверталися з війни, могли залишитися без права голосу через майнові та резидентські цензи. Це класичний приклад конституційного обміну. Солдат, який ризикував життям за державу, більше не міг переконливо залишатися політично неповноправним через майнову ознаку або місце проживання. Війна зруйнувала стару логіку цензового виборчого права. Якщо окопи не розрізняли громадян за майновим цензом, то парламент уже не міг так легко пояснити, чому майновий ценз має визначати політичний голос (UK Parliament, 2026).

Жіноче виборче право також отримало сильний імпульс у контексті війни. Національний музей і меморіал Першої світової війни доводить, що на початку війни більшість жінок були позбавлені права голосу або участі в бойових ролях, але багато хто сприймав війну як можливість служити країні й здобути більше прав та незалежності.

Жінки заміщували чоловіків у промисловості й сільському господарстві, працювали медсестрами, лікарками, водійками швидкої допомоги, перекладачками та виконували інші функції. Британський парламент також зазначає, що під час війни частина жіночих суфражистських організацій призупинила активну конфронтаційну кампанію і підтримала воєнні зусилля, хоча робота за виборчі права тривала (National WWI Museum and Memorial, n.d.).

Порівняння цих прикладів дає змогу зробити важливе уточнення. Масова війна створює ситуацію, у якій старі обмеження політичного представництва стають менш легітимними. Відмінність запропонованого підходу полягає в тому, що увага переноситься з простого факту надання виборчого права на ширшу конституційну логіку взаємності. Якщо держава звертається до широких груп населення як до ресурсу оборони, вона одночасно змушена переглядати їх правовий і політичний статус.

3.3. Конституційний обмін та український контекст

Історичний матеріал дозволяє сформулювати поняття конституційного обміну. Йдеться про глибоку політико-правову закономірність. Держава, яка вимагає від громадян участі у війні, змушена розширювати або принаймні переосмислювати їхній політичний статус.

Конституційний обмін, з огляду на вищезазначене, має кілька рівнів. Перший рівень – військовий. Якщо громадянин виконує військовий обов'язок, він претендує на право впливати на владу, яка ухвалює рішення про війну, мир, мобілізацію, оборонні витрати, міжнародні союзи і правила застосування сили. Другий рівень – податковий. Війна вимагає величезних ресурсів. Масове оподаткування породжує старий конституційний принцип: немає оподаткування без представництва. Чим ширше держава збирає ресурси із суспільства, тим сильнішою стає вимога парламентського контролю над бюджетом, урядом і воєнними видатками. Третій рівень – соціальний. Масова війна створює ветеранів, поранених, родини загиблих, переміщених осіб, працівників оборонної економіки. Вони вимагають від держави соціального захисту, пенсій, медичного забезпечення, реабілітації, житла, працевлаштування. Так війна сприяє розвитку одночасно політичних та соціальних прав. Четвертий рівень – символічний. Участь у війні створює моральний капітал. Той, хто захищав державу, має особливу претензію на повагу, гідність і визнання. Після великих воєн часто зростає політична роль ветеранів,

волонтерів, жінок, робітників і тих груп, які довели свою значущість для виживання держави.

У конституційно-правовому вимірі цей обмін не повинен означати, що права належать тільки тим, хто служив. Права людини є невідчужуваними і не можуть бути винагородою за лояльність. Але історично саме служба, мобілізація і участь у війні часто були вибором великої частини населення. Тому ставали тим аргументом, який руйнував старі обмеження і примушував державу визнати ширший обсяг прав.

Небезпечно і науково помилково стверджувати, що більше війни автоматично означає більше демократії. Історія дає багато протилежних прикладів. Масова мобілізація може вести до авторитаризму, милітаризації, репресій і культу держави. Війна здатна зміцнювати виконавчу владу, обмежувати свободу слова, виправдовувати надзвичайні повноваження, переслідування опозиції і контроль над суспільством. Тому зв'язок між війною і правами є не автоматичним, а умовним. Він залежить від наявності політичних інститутів, парламентських традицій, організованості громадянського суспільства, готовності ветеранів і мобілізованих груп до політичного представництва, сили правової культури, незалежності судів, міжнародного середовища і характеру самої війни.

Отже, воєнна заслуга не завжди негайно конвертується у конституційне право. Потрібна політична боротьба, організація, публічна аргументація і зміна правової свідомості. Це дозволяє визнати, що війна не створює права сама по собі. Вона створює кризу легітимності старого порядку. А вже від політичної боротьби залежить, чи буде ця криза використана для розширення свободи, чи для посилення примусу.

В Україні ця тема набирає значення, оскільки захист держави, незалежності та територіальної цілісності став щоденною реальністю. Конституція України поєднує право громадян на участь в управлінні державними справами з обов'язком захисту Вітчизни. Стаття 38 гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними. Стаття 65 встановлює, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян, а військова служба здійснюється відповідно до закону (Universal Declaration of Human Rights, 1948, International Covenant on Civil and Political Rights, 1966).

Це поєднання має бути визначено змістовно. Громадянин України є адресатом державної

політики. Він також є співтворцем держави, її захисником, учасником політичного процесу і носієм суверенітету. Якщо оборона України залишається справою всього Українського народу, то післявоєнний конституційний розвиток має врахувати внесок усіх груп, які забезпечували стійкість держави. Тобто варто виділити військовослужбовців, ветеранів, добровольців, волонтерів, медиків, працівників критичної інфраструктури, підприємців оборонної економіки, внутрішньо переміщених осіб, жінок, які служили або підтримували оборону, родин загиблих і полонених.

Водночас, необхідно уникати політичних крайнощів. Перша крайність – милітаризація громадянства, коли політична цінність людини починає вимірюватися лише її військовою участю. Це суперечило б природі конституційних прав, які належать людині і громадянину не як нагорода, а як правовий статус. Друга крайність – ігнорування воєнного внеску громадян. Якщо після війни держава не створює ефективних механізмів представництва, соціального захисту, реабілітації, участі ветеранів у публічній політиці, належного виборчого включення військових і переміщених громадян, це підриває легітимність конституційного порядку (Закон України № 1702-IX, 2021).

Тому український конституціоналізм має розвивати модель «права і гідність для всіх, особлива турбота і представництво для тих, хто поніс підвищений тягар захисту держави». Вказане відповідає логіці демократичної Конституції та історичному досвіду, який показує, що після масових воєн старий баланс між державою і громадянином уже не може залишатися незмінним.

4. Висновки. Еволюція конституційних прав громадян значною мірою пов'язана з розвитком військової повинності та масовим залученням населення до воєн. Війна не лишається єдиним і бажаним джерелом правового прогресу, але вона часто стає прискорювачем конституційних змін. Коли держава потребувала від громадян покори та активної участі в обороні, сплати податків, праці в тилу, тобто дисципліни і готовності до самопожертви, громадяни отримували сильніший аргумент для вимоги політичних прав.

На основі історичного аналізу можна виділити таку закономірність, чим ширшою була участь населення у захисті держави, тим складніше державі обґрунтовувати вузький, становий, майновий, гендерний або расовий характер політичного представництва. Масова війна руйнує старі ієрархії не завжди

юридично одразу, але морально і політично досить швидко. Вона ставить перед владою питання: якщо народ захищає державу, чому він не має повноцінно керувати нею через свої демократичні інститути?

Водночас залежність між війною і правами не є прямою або автоматичною. Війна може породжувати одночасно демократію та диктатуру. Вона може розширювати громадянство та виправдовувати репресії. Тому конституційне право має чітко аналізувати такий подвійний вплив. Війна може створити нові підстави для свободи, але тільки сильні інститути, громадянське суспільство, парламентаризм, незалежний суд і правова культура здатні перетворити воєнну жертву на конституційний прогрес.

Після війни неминуче постане питання оновлення суспільного договору між державою і громадянами. Це оновлення має включати гарантії політичної участі, належний соціальний захист військовослужбовців і ветеранів, реінтеграцію постраждалих громадян, забезпечення виборчих прав переміщених осіб, розвиток механізмів участі громадян у безпековій політиці та недопущення звуження прав під приводом воєнної доцільності після завершення надзвичайного періоду.

Головний висновок полягає в тому, що громадянин, який захищає державу, повинен лишатися одночасно об'єктом державної влади, її джерелом, учасником і співвласником політичної спільноти. У цьому полягає глибокий конституційний урок воєнної історії. Держава, яка потребує людей для свого захисту, повинна визнавати цих людей повноправним партнером влади.

Практична цінність цього результату полягає у можливості застосувати модель конституційного обміну для осмислення післявоєнного розвитку України. Водночас межі цього дослідження зумовлені тим, що воно не пропонує конкретної моделі виборчого законодавства, статусу ветеранів або реформування сектору безпеки. Його завданням є визначення конституційної рамки, у межах якої такі рішення мають розроблятися. Недоліком дослідження є переважно теоретико-історичний характер аналізу, тому подальший розвиток теми потребує окремого вивчення практик представництва військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб і постраждалих громад у післявоєнній політичній системі.

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання засобів штучного інтелекту. Автори підтверджують, що не використовували технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Внесок авторів. Лисенко Сергій Олексійович: концептуалізація, методологія, дослідження, написання оригінального тексту, редагування, відповідальність за остаточний зміст рукопису.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Verkhovna Rada Ukrainy.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Pro viiskovy i oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII [On military duty and military service: Law of Ukraine of March 25, 1992 No. 2232-XII]. Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12>
3. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2021 roku № 1702-IX [On the fundamentals of national resistance: Law of Ukraine of July 16, 2021 No. 1702-IX]. Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1702-20>
4. United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
6. Human Rights Committee. (1996). General comment No. 25: The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service. United Nations Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/221930>

7. Tilly, C. (1985). War making and state making as organized crime. In P. B. Evans, D. Rueschemeyer, & T. Skocpol (Eds.), *Bringing the state back in* (pp. 169–191). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.008>
8. MacMillan, M. (2020). *War: How conflict shaped us*. Profile Books
9. Ingesson, T., Lindberg, M., Lindvall, J., & Teorell, J. (2018). The martial origins of democracy: A global study of military conscription and suffrage extensions since the Napoleonic wars. *Democratization*, 25(4), 633–651. <https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1405935>
10. UK Parliament. (2026). Representation of the People Act 1918. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/parliamentary-collections/collections-the-vote-and-after/representation-of-the-people-act-1918/>
11. Fordham University. (n.d.). Modern History Sourcebook: Levée en Masse, 23 August 1793. <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1793levee.asp>
12. National Archives. (2024). 14th Amendment to the U.S. Constitution: Civil Rights. <https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment>
13. Library of Congress. (2026). Fourteenth Amendment. Constitution Annotated. <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-14/>
14. National Archives. (n.d.). 15th Amendment to the U.S. Constitution: Voting Rights. <https://www.archives.gov/milestone-documents/15th-amendment>
15. National WWI Museum and Memorial. (n.d.). Women in World War I. <https://www.theworldwar.org/learn/women>
16. Obinger, H., Petersen, K., & Starke, P. (2014). Mass warfare and the welfare state: Causal mechanisms and effects. *EconStor*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/100091/1/792462610.pdf>
17. Porter, B. D. (1994). *War and the rise of the state: The military foundations of modern politics*. Free Press
18. Janowitz, M. (1976). Military institutions and citizenship in Western societies. *Armed Forces & Society*, 2(2), 185–204

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Serhii Lysenko

Doctor of Juridical Sciences, Doctor of Sciences
in Public Administration, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute
of Law and Security
named after Prince Volodymyr the Great,
Private Joint-Stock Company «Higher Education
Institution «Interregional Academy of Personnel
Management»
e-mail: crimeconsult@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7050-5536>

Лисенко Сергій Олексійович

доктор юридичних наук, доктор наук з державного
управління, професор, директор Навчально-
наукового інституту права та безпеки імені князя
Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
e-mail: crimeconsult@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7050-5536>

Дата надходження статті: 05.05.2026

Дата надходження виправленої версії статті: 09.05.2026

Дата прийняття статті: 11.06.2026

Дата публікації статті: 05.10.2026